

suburbanum Nicomediae, et innocentem esse A-thanasium comperisset.) — «Եսաներ ի Հեղինակագրել ի Նիկիոսի, եւ անդ ի պատիւ իւրում լինելը, (Այս երկրորդ վարդապետի գրածն էլ լին. ուր ասէ Փոքր Ալեքս. յերես 105. «Եւ անդ (այսինքն ի քաղաքէ Հեղինակի, զոր մեզ թարգմանի կոչէ Հեղինակագիր) ի Նիկիոսի երկնաւ» ի պատիւ իւրում գեղերն. (Չ. ուրի «Եւ անդ ի Նիկիոսի... ի քաղաքէ»)

18. Ստառլի. «Մարեղեզոս սրբոյ մարդ գրեթեւս որ. սրբոյ վրաստացի յանդգնեալ ասէլն. Միք. Ա. 12. (իկ 12 գլուխը ի Փոքր Ալեքս. 100. ուր խախտաւ է եւ կարգ 14. եւ 15 զիսկ) — «Ստառլի մարդ գեղերն» որպէս Ստառլի Լիբնիցի եւ Պոլոն Սամուսի Մարկիզի մուտքայն ու ի. ի. (փոխանակ Ստառլի մարդ, թարգմանիկ Փոքր Ալեքս. ասէ Ստառլի մարդ. «Յայտնում զուստ թարգմանիկ Փոքրիկ Մարկիզի ա. շահերով» որ նոր մարդու թիւն ասանքաներ, առաջ մարդ գրեթեւս ասէլն. ի. ինք. 120 — «Չնայանք առ ի նման ի սույ մարդ փոխարինաւ» Է. Լ. Գ. 340.)

19. Ստառլի. «Իսկ վրաստան եղիւսկոս յայտնէլ քաղաքին պատկեր. Սիք. Բ. Ժ. Գ. (= «Եւ վրաստան վասն անհասանելեան քաղաքին պատկեր չայտնէլ» Փոքր Ալեքս. 111.) — «Ստառլի այսօր ասէլն» Բ. ի. Գ. (7)

20. Ստառլի. «Յայտնելով այնպիսեւ կրտսերութեան (ամբաստանութեան) օգուտն առնուին լինելը» Սիք. Ա. 11. «cum vero accusatores languerent ac prope jam deficerent, dilata est causae cognitio»

21. Ստառլի. «Եւ երբ պատեղաբանէ իւր ի իստի ի ստիւղիս սիրայն» Ա. Գ. («Ruptoque simulatae amicitiae foedere, hostes ibi mutuo facti sumus») — «Ի ստիւղիս սիրայն իստիս» Ա. Ժ. Գ. (ուր կայ ի Փոքր Ալեքս. 73. «Իսկ նա Տառլիք ըստ ամենայնի ստեղծեալն զգլխաբան երթալ յԱղեկապետ»)

22. Ստառլի. «Եւ երբ աստ արդիւնքիս զպրիւս» Սիք. Ա. 12. (= «Արտեղութիւն իստ ունէր» Փոքր Ալեքս. 103.)

23. Տիկի. «Ինչէլ զիս ի յիւր աստաղայն ունիւր» Սիք. Ա. ի. 86. ուր օրինակ իմ ունիւ. «Եւ անիւ զիս յիւր աստաղայնութիւն» կայ եւ յայլ դիրք Տառլիքայն. «Ըստ աստաղայնութեան արդ աստաղայնութիւն» Ա. Գ. 86. եւ 87. (ուր Հայկ. 4.) — «Չի (ընտրեալ փոխին) մարդ աստաղայնութիւն» եւ աստաղայնութիւն աստաղայնութիւն. «Իստիս ի յիւր աստաղայնութիւն» Սիք. Ա. 86. գրեալ Տառլիքայն իստիս աստաղայնութիւն, առ Ստիկ. Առաքել. Գ. ի. 11. 236.)

Ստորագրել, 30 Յունիս 1893:

ՆՈՐԱՅՐ Ն. ՔԻՆՏԻՆՆԱՅՐ:

Բ. Գ. Իրբեւ այլ աղատ ի կանխակալ կարծեաց, — ըստ օրինակ առողջ քննադատութեան, — ոչ անկարգ համարիմ աւելի եւ զայս խորհրդածութիւն: Չէ ինչ անհարկն զի Փոքր Ալեքս. թարգմանեալ իցէ ի փոխէ Տիկիոսայն յի դարս: որպէս կարծիս քաղաք. այլ խառն 671 — 676, առ Անաստաս. կաթողիկոսի, յորում ժամանակի ի թիւրեւ Ներսէճ կամարաբան լոյ «Աստիւհիպատ Պատրիկ» միջոցեւ յամեն 688 — 691 կամ 690 — 693 ասի նա լինել «Կիւրապալատ» եւ իշխան Հայոցն, եւ յառաջ ըստ զայն «կոմ կապալտիրոյ (կամ կապալատ)» Բ. Գ. ի գիտել ինչ

ստաւ. Կապալտիրոյ Կարեւոր հարկ եւ տեսանել նախ ինչ զոր արդեւս ունիւր Արք. Մարկիանոսայ Պատ. Ժողովոյն Եկեղեցի ընդ թարգմանութեան Գոթր Ստիւքսայ:

69 Յունիսի ընկալայ պատասխան նուէր Մեծ. Հ. Գր. Կապեղեանսեանից Պատ. Հայ լրագրատիւն, յորում ախտեղով ընթերցայ յերես 209 զոր ինչ ասէ Յարութիւն Հմուտեան յիւսրում Ալեքս. ի զիկին թարգմանութեանց Սուկրասայ, Մեծ Ալեքս. եւ Փոքր Ալեքս.: Հմուտեան համարի նախ զընդարձակն թարգմանեալ, եւ ապա զհամառոտն, Հակոտակն ինձ թուի առանել հաւանութեան. անհաստատութիւն, խառնափոխութիւն եւ բազմապատիկ սխալներ համառոտին յարգործեցն զայլ ոմն վերստին յեղալ ի Հայ բարբառ գլոխաւոր Սուկրասայ հաւատարմութեամբ եւ ազգապայծառ:

25 Յունիս 1893:

Ս.

Յ Ե Ն Ո Ր Կ Ի Ս Վ

Յ ԸՆԴՈՐԱՆՈՒՄ ԻՆԸ:

(Հարաւորութեան)

§ 11. Այս յօդուածն եւ. օ, ինչպէս արդէն եւ նշանակել եմ (տես վերը՝ համեմ.), ծագակալը է արած Ալաթմանեղից եւ խորհրդայն Բ. Գրիք 82-րդ գլխից, որ կամ ինքը Չենոր չէ հասկանել, կամ գիտամար յեղաշրջել եւ կամ նորա պատմութեան ընդգրկակալութիւնն չգիտէլ: Այստեղ, Չենորի ընդգրկում ասած է. «Իբրեւ Բեղիկայալ (Տրգատ) ի իւրոյ անիւր զԻրիւր թէ զաւ օրդի Անկալ...» — Եթէ քառայն ընդունենք այս խառնը, ապա պէտք է հորձել, որ Տրգատ զԻրիւր ի ծագման մասին տեղեկացաւ սորա անիւր այսինքն Կեսարացի Դաւթ զորից, այն Դաւթ, որի դատեր հետ ամուսնացել եւ Գրիգոր Մինչդեւ այս լոյ յեղաշրջումն է խորհրդայն հաղորդածի «... զհամառ օրուայն յորին (Արտաւազայն Մանուկալուս) ի իւրան ի վերայ դաւառնին Աշոցայ կարգէ (Տրգատ)» առ էր (այսինքն Տառլիքայն) «քեսայր Արտաւազայն», որ յայսպէս զայսոց անիւր ի իւրոյ Արտաւազայն եւ նա արարի, նախ Գրիգոր Անկալ լինել Գրիգոր...» — խորհրդայն «քեսայր յորին» Չենորի գրութեամբ ի իւրոյ անիւր ինչ է փոխած: — Ս. Եթեմեանի մի ձեռագիրով ունի այստեղ. «Իբրեւ տեղեկացաւ (Տրգատ) ի քեսայն անիւր ի իւրոյ այսպէս զիս Գրիգորի, թէ զաւ...» — որ ոչ պակաս անհասկանելի է, քան առաջին ընթերցումը: Ուստիսն է՝ որ անշուշտ ունիւր ձեռքում Չենորի գործը, այստեղ զնում է՝ համառակ խորհրդայն:

Գամնայն զէպս պարզ է, որ Չենոր օգտուել է խորհրդայն պատմութիւնից, միւսոյն ժամանակ մարաքալար զայն անդիտորդին կրկնելով Ալաթմանեղից (էջ 102) «զաւ օրդի

1 Ուրիւր, Ա. էջ 81:

Անտիպ մահապարտի, որ սպան զհայր քո խորովի, և մի գործուած, որ խտանցութիւն գիտազ լինելով երկու անձանց մէջ, բարբաբն անտեղի է Ջենտրի պատմագրական նկարագրի մէջ:

§ 12. — Այս 4 ստորի բաղկացած յօդուածը անյայտ աղբիւրքի քաղած եմ համարում եւս ինձ թէ լիւր՝ և որ տղա սկիւրը եւ վերջէ՛ պիտէ է. «Այս առաջին պահէ եղան յաւարտ Ս. Գրիգորի գործ եւ Առաջադր կընձիւր՝ — աւելի հնազանդ է եւ հաւանականորեն՝ ազգային եկեղեցական աւանդութիւններէն առած. իսկ միջանկեալը — «գործի Լուսմ Սեղբադարս հաւանեցաւ, եւ պահեաց ինքն եւ դատաւարիանս թաղաւորն, եւ ամենայն քաղաքն Եփեսոսն» — յետ ժամանակի՝ առժամեւ յաւելուած համարում է: Դեռ Աստղիկ ունի միայն առաջին մասը. իսկ արդեալ՝ Ուխտանէս,» որ բառացի կրկնում է Ջենտրին:

§ 13 եւ 15. Այս յօդուածները համառօտութիւնն են Ազաթանգեղի ընդարձակ պատմածին, ինչպէս զոյց է առած զՔրէ, եւ այնպիսի տեղով, որպէս զի փոխառութիւնը ուղղակի չնկատուի: Նշին նպատակով՝ թիւում է ինձ, ընդհատած են այս յօդուածները եւ ընդարձակ միջանկեալ զոյց ներմուծած, ինչպէս որ է § 14ը:

§ 14. — Հետաքրքրական է բնորոշ է այս յօդուածը: Ջենտր, կամ ո՛վ որ է Տարածող Պատմութեան հեղինակը՝ կարգալով Ազաթանգեղի գրուածում՝ Լուսաւորչի՝ կեսարիայից Բովհաննու կարապետի եւ Աթանազիոսի նշխարների բերելու մասին եւ այդ առեղիւփութիւնը ամբողջապէս իւր պատմութեան մէջ մտցնելով (§ 13), — հետաքրքրում է իմանալ, ինչպէս Ս. Կարապետի նշխարները կեսարիա կեսարիա քերպից եւ արժէ ձեռքով: Եւ ահա սկսած է նա զոյցներ պատմել, թէ ինչպէս Բովհաննու Աւետարանիչը պատմել կըրգ վերադառնալիս անցնում է Եփեսոսից Երուսաղէմ եւ այնտեղ՝ բանալով Բովհաննու կարապետի գրեթէ մանր, հաւուս է նորա մարմինը եւ իւր աշակերտ Պողոսկարպոս կայիկապոսի ձեռամբ ուղարկում է Եփեսոս: Մի ժամանակից յետոյ նայն քաղաքի կայիկապոս՝ Ակզ եւս ուր (») աշակերտ Գարմէնուս, աղատուելով Դեփոս թաղաւորի հայածնութիւն, բերեց Ս. Կարապետի մարմինը Կեսարիա, եւ ինքը անց այնտեղ մինչեւ Դիսկելեաբանի օրերը: Բովհաննու Աւետարանիչի մասին այս աւանդութիւնը միանշանակ անտեսութիւն է ոչ միայն մեր հնազանդ պատմիչներին, այլ և եւ ընդհանրապէս եկեղեցական մատենագիրներին: Դորանս զիտե միայն Յայտմաւուրբը, որ բոտ երեւութիւն Ջենտրից պէտք է առած լինի:

¹ Ստեփ. էջ 61:

² Ուրմուտի. Ս. էջ 94:

³ Այս հատուածը Ս. Երմիանի Ջենտրի երկու ձեռագիր ունի. «... եւ ես (Բովհաննու Աւետարանիչ) զՊողոսկարպոս Զմաւայ հայրապետս, — որ արքային եւ պիսկոսին Եփեսոսի, ուր եւ նահապետեց ինչպէս վկայում է Եւսեբիոս (Եկեղ. Պատմ. հայ թաղ. Գաղ. Գ. 15), բարբաբն անտեղ յիշելով Ս. Լուսաւորի մատակցութիւնը Բովհաննու Կարապետի մարմին Եփեսոս կամ այլ տեղ փոխադրելու մասին:

⁴ Մ. Զաւթուս Պատմ. Հայոց. Ս. էջ 626: Եւ Մ. Զաւթուս Պատմ. Հայոց. Ս. էջ 261:

Բայց հեղինակը՝ այս անհաւատիկ քաղաքագիր թիւնը վերատուգել է աւելի դժուարացնելու դիմամբ խնդրէ և նորան բաղանջի յատուկ աղ նուանեցով (սովորական եղանակ Ջենտրի)՝ քաղեալով զոցա մի մասը — խառն քա շինով կերպով — Խորենացու Բ. Գրգի 750րդ զիշխել, որ ամենեւեկ վերաբերում իւրն լուսին այս նիւթիւնն Պատմահայրը յիշում է այստեղ Որդիների աշակերտ Գեորգիանոսին, որն պիտէ ու պատէ Ի Կեսարիա եւ հեղինակի մի քանի պատմական գրուածներին, Կոյոս թիւում է եւ Եկեղեցեցո հայածնարի մասին՝ Մարտիրոսոսի, Դեփու եւ Դիփուի տեղանք օրով: — Փրքնախնայնս անուոր Ջենտրի գրուածում՝ Փորթիւրի է փոխարէ, որ Լեւոսապիւնեւում պատահում է նաեւ Պրիփուի տեղանք ձեռով: Վարդանի մի գրաւորքը դարս փոխարէն ունի Փրքնախնայն: իսկ Ս. Երմիանի Ջենտրի երկու գրաւորքը՝ «Փրքնախնայն աշակերտ Որդիան ուր», որ յետոյ արքայածն պէտք է լինի համեմատել խառն ընդացուն — փոխանակ անկող Արքիւս անուան: Իսկ նոյն 140րդ յօդուածում Ս. Կարապետի նշխարը հայ նախարարների ձեռքով՝ պատմածուղեքով եւ բաժանութեամբ տարածող Կեսարիա հայրապետից, — կամ յետ ժամանակի մտղորդ գաղան պատմագրութիւն համարելու է եւ կամ հնուրած զոյց, յամենայն դէպք զա կրկնութիւն է § 13ի վերում յիշանի՝ քաղաքական նորանոր անտոյց պարզանքով, որոց թուումն են նաեւ Դեփուի կողմից Լուսաւորչին առած ինչ որ «Երկու Երուսաղէմ տեղանք, զոր եւ տեղաւ նման (Դեփուից) Լուսաւորչի հայրապետն, — Նայն լուսաւորչի անցնելու մասին յիշում է եւ Վարդան (էջ 57), թէ եւ յայտնի չէ, ինչ ահուհներ են գրեւ: Ջենտր ուրիշ տեղ (էջ 38)՝ «սին լուսնի է կոչում դոցա եւ բացատրում՝ անուան լուսնայն, որ իմպոզ մանիշներ amethysts են թարգմանում:

§ 16. Անյայտ աղբիւրք քաղած այս հատուած, ինչպէս րովոր է անկ Ջենտր, կատակել է անտեսութիւն յատուկ անուններով, որոնց դժուար է ստուգել: Ո՛վ էր այս Դիփուի (Երկու քաղաքի) Դիմաւորս ունին՝ Աղբիւրան (Երկու քաղաքի) Երուսաղէմ, Սարգիստի Եփեսոսից Ազաթանգեղի աւանդում է, որ «ի Սեբաստիոս դատարն քաղաքութիւն եղաքս, որոս հաւանեցաւսներ (Գրիգոր) ընդ իւր գալ, զի վեճակեցուցէ փոսա ի քահանայութիւն իրում աշխարհին» (էջ 605), որ եւ կրկնում է Ջենտր բառացի: Այստեղ ոչ կրճատորների անուններ կան եւ մէ Երեւանգրիա կամ Երուսաղէմ, որոց իսկնյն մէջ է բերում Ջենտր: — Եղիազարի մասին զեւ կր իտանը, անցինք այժմ Ջենտրի պատմութեան զիշխող հատուածին՝ այն է — Կիսանի եւ Դեփու տեղ կուգեցինք եւ նոյն առթիւն առած պատմագրիներին (§§ 17—20):

Ազաթանգեղ պատմում է, որ Տրքնախնայն հայ աղբիւրանց, նախարարների եւ բաղանջի մտղորդների միտքուցեց յետոյ՝ Լուսաւորչի առաջակէց «Լուսն խաղաղութեան հասարակաց քաղիկ, կործանել (չհեծանառական մեծանուն), բառնալ:

¹ Ար:

² Վարդանայ Բարբիւր: Պատմ. հայ. Ս. էջ 61: էջ 56:

[illegible]

չորագույն, հարկեր ետք, առաքարեայ, ընկեր, գրանիտային շինություններ, բնակարաններ, և այլ գյուտերով հարուստ վերահսկողականությունը բնակիչներին որ իր նպատակը անող հերոս, և էլ, յուս պարտերը նշանակում են (չգրեմք) ի անհրաժեշտ հինգերի, եւ ժողովրդի պարսկականներ գմբուշիկ աշխարհին չարտուած ազատութեամբ մեծ եւ երեսուն չհինգուած փերեղեղեմ, և յստիւն Ա. Նորարդուած ի հասնի :

Եւ գիտամբ մէջ բերի պալ ճշգրտանալ հա-
տուածները, որպէս զի բնթերապա պարզ տեսնի
թէ ի՞նչ նիթ է ածեցել Չեմոք իւր ձեռքի տակ
կէ քնչպէս է նորան մշակել ու կերպարանաւորել:

Աղաքեւը գ գրեւէ՛, որ Ազաթեանցեանք զիյց
ոգիւիճից Աշտիշապուտ՝ եղած Ազեիճեանք
Վազեճիճ Դեւեան՝ ժառանգ Նառադապուտի գ միջ
պայամագրիւրից։ — Այլապէ՛ս Բիւզանդ. Երկու
ստանան միշտ՝ և Աշտիշապուտ՝ ցամաքան Զինի
ճայ կա՛մ Վազեճիճ մե՛նջեւոր է։ մի անգամ։ Սե՛նոս
Անաշապուտ՝ որ ըստ Երեւանեան՝ Ազաթեանցեանք
«Գրեւիճ ին, Ոսկիւրից Ընաշապուտ» է։

Խորհրենացին նշմպէս յիշում է, թէ Տիգրան Միջին «Տրամպեաց յաշտից տեղին (Աշտիսա) կանգնել զվիշրդիւոյ (Առաղկան) ըստ Ազաթանէ- շէրայ պատմութեան հրեւե Երւմիւն» որդիւորդի առ- նորին պատկերին հրակղեաց . . .»³

Վերջապէս Անահոյի Տենեանք է- նոր- ունի-յը
դուր-ի-էլ ժամին աւանդում են տոհմային պատմա-
գիրներէրից չատ վաղ նաեւ Պլինիոս եւ Պլուտարքոս։
(Ան-յի-ւրը գ-լ ակաթ-ի)

19 20 21 22 23 24 25

ՀԱՅ ԲՓԾԿԱԿԱՆ ՉԵՐԸՆԻՐԸ

4.

Զեռնագնեք ի ին խնայում:

Չեռագիրտ, որոյ վերնագիրը պահ մը քսեկէ կու տայ թէ բժշկական գիտութեանցն ո՛ր եւս մէկ ճիւղին վերաբերեալ աշխատութիւն մը չէ, Հայ բժշկական Չեռագրոց կարգը դասելով, նպատակն ո՛ր Չեռագրութիւնը կուտայ Հայաշխան արժեքին կամ գիտութեան պատշապան կանգնել եւ բժշկական անուան տակ, ո՛ր, ալ իբրեւ բժիշկ, բժշկական տեսութիւն մը գծելով այս մասին, հրաւեր կարգաւ եւ բժշկական տարածատն ճեշտամուտներու, որ զայն առարկայ առնեն իրենց ուսումնասիրութեան:

Վերջերս կարգալույժ Օթթօ Մօրէթուս
գերմանազույն Չեռնադննական քանանմեայ Հե-

² 114-1-241, 608-610.

1. Բառակազմություն. Գր. 14, 69 37, 38, Ե, 25.

• ၂၀-၇-၆၆-၅၆, ရွာကုန်း, ရ. ၁၄

* 84. Die persische Anabita, ein Beitrag zur
Geschichte des Orients, von Windischmann,
Leipz. 1856.

¹ 114-1-241-2, 49 583-593,² 114—115—116, 606—607.